

21

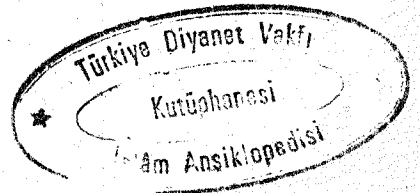
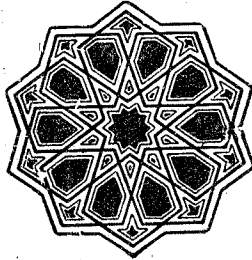
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

Ankara 1986

BİZANSLI ÂLİMLERİN İSTANBUL'DAN KAÇMALARI VE RÖNESANSI BAŞLATMALARI MESELESİ

Doç. Dr. S. Hayri BOLAY

MESELE NEDİR?: Bizde genel olarak tarih kitaplarında ve M.E.B.'nin ders kitaplarında şöyle bir iddia var: Rönesansı meydana getiren âmillerden biri de Fatih'in İstanbul'u fethetmesi üzerine bizanslı âlimlerin İtalya'ya kaçmasıdır. Yâni İstanbul'un fethi üzerine İstanbul'dan bazı bizanslı âlimlerin değeri bilinmemiş; Kendilerini tehlikede gören bu alimler kaçarak İtalya'ya sığınmışlar ve hemen orada Rönesans'ı başlatmışlar:

40-50 seneden beri, devlet kitaplarında tekrar tekrar okutulup duran bu iddia doğru mudur? Bu hususu araştıralım:

İddianın doğruluğu meselesine geçmeden önce şunu söylemek yerinde olacaktır: Böyle bir iddia doğru olsa bile, yâni Fatih Sultan Mehmet Han, İstanbul'u fethettikten sonra, bizanslı ilim adamlarını kovmuş, kaçır-
mış olsa bile; bu böyle söylenmez. Hem söylemek mecburiyeti de yoktur. Böylesi iddialar, ancak çağ açıp çağ kapattığımız söylediğimiz bir hükümdarın, ilim ve ilerleme düşmanı olduğunu gençlerin kafalarına yerleştirip aşağılık duygusunu aşlamaktan başka bir işe yaramaz. Hatta zararlı olur. Rönesans'ın İtalya'da ortaya çıkmasına sebep olan âlimleri kaçırarak bir padişahı ve onun temsil ettiği tarihi, dini ve milleti yeni nesillere nasıl sevdireceğimizi derin derin düşünmek icap eder.

İDDİANIN ASLI: 19. ve 20. asırlarda Batı'da yazılan umumi tarih kitaplarında ve bilhassa Bizans tarihiyle ilgili kitaplarda Rönesans'ı İstanbul'dan kaçan bizanslı âlimlerin hazırlamış oldukları iddiası yer alıyordu. Batılılar inanıyorlardı ki, kendileri karanlıklar içinde yüzerken Bizans, dünyanın en büyük ve biricik ilim merkeziydi. Türk fetihleri, Bizans'ın bu çok kıymetli âlimlerini, ve ilim hazinelerini Batı'ya kaçırıp kendilerini cehaletin karanlığından kurtarmıştı. 1914 de basılmış olan Edith Sichel'in "The Renaissance" adlı eserinde şu satırlar yer almakta idi. "Bizans imparatorluğunun (constantinople) 1453 de

Türkler tarafından zaptı, yunan ilim adamlarının Dünya yüzünde dağılmasına ve yazmalarla, heykellerle yüklü şâhâne bir geminin Batıya, İtalya'ya ulaşmasına sebep olmuştur.”¹

Bu ve benzeri bir çok fikirler 19. ve 20. asrın batılı tarihçileri arasında yaygın ve hâkim idi.

BİZANS'DA İLİM VAR MI İDİ? Bu soruya verilecek en kısa ve kestirme cevap şudur: Bizans'da Rönesans'ı meydana getirecek kadar kuvvetli bir ilmi faaliyet olsa idi, Bizans yıkılmazdı. Bu cevap, ilme inanan herkesin iştirak edebileceği bir cevap olsa gerek. Bununla beraber meselenin üzerinde biraz durmayı uygun buluyoruz.

M.S. 529 da Bizans İmparatoru Jüstinen'in emriyle Akademi veya Atina Mektebi kapatılmış, yeni Eflâtuncu filozoflar ülkeden kovulmuş, onlar da Perslere sığınmışlardır.²

11. asırda Bizans, İslâm Kültürünün ve ilminin belli başlı eserlerini Yunancaya çevirmenin gayreti ve telâşi içinde idi. 12. asırda Yunancadan Lâtinceye çok cılız bir tercüme faaliyeti başladı.

Bunlar da kolay anlaşılamiyan ve orijinallerine çoklukla benzemiyen eserlerdi. Sonra bu faaliyetin başlamasında Bizans'ın ne bir katkısı, ne de bir tesiri olmuştur. Bizans İslâm Dünyasından bir şeyler kapabilmenin gayreti içinde idi: Trabzon sarayında astronomiye yeni bir yön vermek gayreti ile İran'a yakın olduğu için, Gregorias Chioniades ilim elçisi olarak gönderilmiş, o da pek çok eserle birlikte geri dönmüştür. Bunlar arasında Şemseddin Buharî'nin Kolleksiyonu 1323 de bütünüyle Yunancaya tercüme edilmiştir.³

13. asırda Bizans, Batıya aktarılmakta olan yunan İslâm eserlerini, aynı zamanda Latinler'in aracılığıyla anlamaya çalışıyor; yani böylelikle Batı'ya yönelmek zaruretini hissediyor. Kaldı ki kendisi Latinlere yunan kültürünü tanıtmaktan da çok uzaktı.

14. asırda önceki asırlardan farklı değildi. Bu asırda Bizans'ta yunanca'dan Latinceye tercüme yapacak iki dili birden bilenlerin sayısı yok denecek kadar azdı. Bilenler de bu işlerle ilglenmemişlerdi. Nitekim meşhur ilim tarihçisi Sarton bile buna üzülmemektedir; “Yunanca konuşan

1 Sichel, The Renaissance. 1914, s. 9. Sevim Tekeli'nin “Modern Bilimin Doğuşuna Bizans'ın Etkisi”, Ankara 1975, s. 124 den naklen

2 Basile Tatakis, La Philosophie Byzantine, Paris, 1949, s. 20; M. Küyel, T. Cumhuriyeti Döneminde Felsefe Eylemi, Ank. 1973, s. 43

3 G. Sarton, İnt. to The History of Science, s. 1115 (S. Tekeli'nin a.g.e., s. 121 den naklen)

ilim adamlarının kendi atalarının görüşlerini yeniden keşfetmek için Arap ve İranlıların tesirine ihtiyaç duyacak kadar aşağı bir seviyede bulduklarını düşünmek üzüntü vericidir.⁴

15. asırda Bizans yıkılışın eşiğine gelmiştir. "Bu sıra, Bizans'ta ne bir matematikçiye, ne de bir astronoma" rastlamak mümkündür.⁵

15. asrın ortasında, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed Han tarafından fethi sıralarında, Bizans'ta hiç bir ilim adamı ve filozofun bulunmadığını, bir Yunanlı'nın yaptığı tez çalışmasında da, tesbit etmek mümkündür.⁶

TERKEDİLEN İDDİA: Türklerin İstanbul'u fethettikleri sırada, bir çok Bizans âliminin ve filozofunun İstanbul'dan İtalya'ya kaçarak Rönesans'ın meydana çıkışında ağırlıklarını koymuş oldukları iddiası, II. cihan harbi sıralarında terkedilmeye başlandı. Çünkü asrımızın başından beri devam eden tarihî araştırmalar, eski iddiayı terk etmeye zorluyordu. Nitekim "Webster's New International Dictionary" nin 1949 baskımında yer alan bu iddia daha sonraki baskısında çıkarılmıştır.

KİMLER GİTTİ: Şimdi, Bizans'tan İtalya'ya gittiği söylenen âlimlerin kimler olduğunu ve belli başlı fikirlerini görelim:

a-) Gemistus Pléthon (1360-1452)

İstanbul'da doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri kesin değil. Kendisi şüpheli bir ortodoks, uzlaşmaz bir platoncudur.⁷ Devrindeki platoncuların hocasıdır.

Bir süre Edirne'nin müslüman kısmında ikamet etti. Hayatının büyük bir kısmı "Mistra"da geçti. Şuurlu bir GREK idi. İmparator Manuel'e yazdığı "Hatıra"sında "Biz Heleniz" diyor ve Peleponnez'in eski kaynak olduğunu en eski grek kabilelerinin oradan geldiğini söylüyordu.⁸ Grek milletinin doğuşuna büyük katkısı olmuştur. O zekâsı ve geniş bilgisi ile prenslerin yanında filozof rolü oynamak istiyordu.

1439 da yazdığı "De Differentis" isimli eserinde platoncu fikirlerini açıklamaya çalışır ve Aristo ile Eflatun'un sistemleri arasında birbirine

4 G. Sarton, a.g.e., C. III, Kısım II, s. 1115 (S. Tekeli a.g.e., s. 121 den naklen)

5 S. Tekeli, a.g.e., s. 100 (Vogel'den naklen)

6 Vomnolopoulos, Essai de Bibliographie critique de La Philosophie Grecque, thèse dactylographie, Sorbonne, Paris, 1951 (M. Küyel, a.g.e., s. 44 den naklen)

7 H. Vedrine, Les Philosophies de La Renaissance, Paris, 1971, s. 25

8 B. Tatakis, a.g.e., s. 284

irca edilemez zıtlıklar görür. En önemli eseri "Kanunlar" dır. Bu kitapta bir metafizikçi olarak görünür. Onu daha çok Allah problemi meşgul eder.

Eflâtuncu ve yeni Eflâtuncu fikirlere dayanarak Hristiyanlığı ve Müslümanlığı aşan bir din kurmak için uğraşmıştır. Bu din küllî bir vafsa sahip olsun istiyordu; ama paganizmden farksızdı. Ferrara ve Floransa'da toplanacak kardinaller meclisine katılması için yapılan davet üzerine bu konseye 1438-39 da katılmıştır.

Bu durumda Pléthon fetihten tam onbeş sene evvel, yâni Fatih Sultan Mehmet yedi yaşında iken İstanbul'dan ayrılmış ve bir daha geri dönmemiştir. O, Floransa'da medicilerin himayesi altında kurulan Platon Akademisinde Platon'un eserlerini Lâtinceye çevirmeye başlamıştır. Aynı zamanda Batlamyus'un hatalı görüşlerinin canlanmasına sebep olmuştur.⁹ Batlamyus'un yanlışlarının müslümanlar tarafından asırlarca önce düzeltildiği hatırlanırsa, Plethon'un ilmî gelişmeler den hiç haberi olmadığı kendiliğinden anlaşılır. Pléthon görüşleri sebebiyle aristocu George tarafından müşrik (pagane) dinini müdafaa etmekle suçlanmıştır.

Burada akla gelebilecek bir soru şudur. Pléthon ve benzerlerinin eski yunan klâsiklerinden yaptıkları tercümele Röneseans'ı başlatmış olamaz mı?

Bir defa Röneseans denen hareketin başlayışı en az 13. asra ve daha gerilere kadar gider. Taassup diyarı haline gelmiş Bizans'ta 13. asırda başlayan tercüme faaliyetinden çok daha kuvvetlisi İtalya'da ve İspanya'da 11. asırda başlamıştı. Bu tercümele Röneseans'ın asıl kaynağı olan İslâm ilim ve tefekkürüdür. İslâm ilim ve tefekkürünün Sicilya ve Endülüs yoluyla Batı'ya geçtiği ilim dünyasınca kabul edilmiş bir hakikattir. Batı'nın uyanışı aslında Haçlı seferleri ile başlamıştır. Yunan Klâsiklerinin, doğrudan doğruya Batı ilmine katacağı bir şey yoktu. İlmî ve tefekkürü İslâm dünyasından aldıktan çok sonra, Eflâtun ve Aristo'dan tercümele yaparak yunan kaynaklarına inmek ihtiyacını duymuştur. İtalya'da bu tarz tercümele 15. asır ortalarında değil 13. asır başlarında başlatılmıştı.

13. asra kadar bilhassa platon Müslüman Şârihler vasıtasıyla tesir icra ediyordu. Aristo ise eserlerinin önce Arapça'ya sonra Latince'ye tercüme edilmiş tek yunan filozofudur.¹⁰ Binaenaleyh, pléthon ve T.

9 S. Tekeli, a.g.e., s. 97 (W. Durant'dan naklen)

10 Madeleine Grawitz, Methodes des Sciences Sociales, Dalloz, Paris, 1972, s. 33-34

Gaza'nın Eflâtun ve Aristo'dan yaptıkları tercümele, ancak önceki faaliyetlere bir miktar katkıda bulunmuştur. Kaldı ki Rönesans'ta Eflâtunculuk ve Aristo'culuk zannedildiği kadar müessir olmamıştır. Aristo aleyhtarı hareket daha kuvvetlidir. Aristo ve Eflâtun ve onların ortaçağ Hristiyan Skolastiğinde yetişen şâkirtlerinin baskısından kuruluş hareketi olarak Rönesans ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın her cephesinde naturalizm hâkim olduğuna göre Eflâtuncu ve yeni Eflâtuncu tercümelerin söylendiği kadar tesiri olmamıştır. Kısaca, Rönesans'ın temellerinin kurulmağa girişilmesi 1453 yılından çok öncelere düşer¹¹. Rönesans'ta platonizm müşahhas insanın bir etik'i olarak görünüyordu¹².

b-) Trabzonlu Bessarion (1403-1472):

Trabzon doğumlu bir kardinaldir. İstanbul'da tahsil görmüş, Mora'da Pléthon'un derslerini takip etmiş, J. Palaeolog'un Türklere karşı Batı'dan yardım istemek için yaptığı geziye iştirak etmiştir¹³ Kendisi ortodoks iken katolikliğe geçmiş ve bu uzlaşmanın temayüllerini temsil etmiştir.

Bu sebeple Floransa konsülünde birliği savunmuştur.

Bessarion, Parmedines'i, üstün bir Allah'a yönelmiş mistik bir teolog olarak tefsir etmiştir.¹⁴ Hristiyanlık ile platonculuk arasında gizli bir mutabakatın varlığına inanmaktaydı.

Hocası gibi Bessarion da platoncu olduğu halde, Aristo'ya karşı daha ölçülü ve yumuşak tenkitler yapmıştır. Hocası gibi bu da Platon ve Yeni Platoncu felsefe arasında daha çok dinî bir ayrılık olduğuna kânidir. Her ikisi de kiliseye ve devlete yeni bir temel arıyordu ve bu temel in bu iki felsefede bulunduğuna inanyordu.

Bu da, hocası gibi, dâvete icabetle 1437 de İtalya'ya gitmiş, orada yerleşmiş ve çeşitli tercümeler yapmıştır. Diğer bizanslılar gibi Bessarion da, İtalyan'ların talebi üzerine "öğretmenlik" yapmıştır. Bessarion da İstanbul'un fethinden 15 yıl önce İstanbul'dan ayrılmış ve bir daha geri dönmemiştir. Ölümü hususunda 1472-1478 arasında çeşitli tarihler verilmektedir.

c-) Theodor Gaza (1400-1475):

Çeşitli yerlerde yunanca hocalığı yapmış bir kimse olup hakkında çok az şey bilinmektedir. Selânik menşelidir. 1430'da oradan İtalya'ya

11 M. Gökberk, F. Tarili, 3. baskı, Ank. 1974, s. 203 (dipnot)

12 H. Vedrine, a.g.e., s. 21-22

13 S. Tekeli, a.g.e., s. 98

14 H. Vedrine, a.g.e., s. 25

geçmiş ve yerleşmiştir. Aristo'cu Ümanist bir âlimdir. Çiceron'un felsefî makalelerini Yunanca'ya, Aristo, Teofrast ve Hipokrat'ın eserlerini de Latinceye tercüme etmiştir. Diğerlerinden daha felsefî bir tavır takınmıştır. Ümanizm hareketi, 14. asır başlangıcında Petrark ve Boccacio ve Dante gibi yazarlarca başlatılmıştı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Aristoculuk da çok önceden mevcut idi T. Gaza'nın rolü, Aristoculuğun hızlanmasındaki katkıları bakımından ele alınabilir. Kendisi "De Fato" adlı eserinde Platon'a karşı Aristo'yu müdafaa etmiş ve bunun için Aristoculuğun teolojik delillerini kullanmıştır.

Zaruret probleminde Aristo ile Eflatun'un mutabık kaldığı noktada zıt bir durumdan bahsedilemeyeceğine kâni olduğu için bu hususta Pléthon'a ve Bessarion'a cephe almıştır.

d-) George Amiroutzes (1401-1475)

Bu da Trabzonludur. Filoloji, felsefe, ve bâhusus İlähiyatta ün kazanmıştır. Saint Thomascıdır. 1437 de Paleolog VIII ve kardinal Bessarion'la beraber Ferrara ve Floransa'ya gitmiştir. Orada Ruh'ul Kudüs'ün baba ve oğuldan meydana çıktığı üzerine verdiği tezle şöhet bulmuştur. Medicinin kurduğu Akademi'de bir müddet çalışmış, 1440 da geri dönmüş, İstanbul'dan Trabzon'a geçmiş, imparator David Komnen'in başmabeynciliğini yapmış, bu vazifeye 1461'de Fatih'in Trabzon Rum İmparatorluğunu yıkmasına kadar devam etmiştir. 1461'de İmparator ile Fatih'e esir düşmüş Fatih Sultan Mehmed'e hayran kalarak onun hizmetine girmiştir. Fatih'e çok bağlı olan bu filozof ona üç methiye yazmıştır. Bir rivayete göre Fatih ile Hristiyanlık inançları üzerine yaptığı bir münakaşadan sonra müslüman olmuştur. Bu kat'i olmasa bile Vâsil adındaki oğlunun müslüman olduğu ve Fatih'in emriyle İncil'i Arapca'ya çevirdiği muhakkaktır.¹⁵

e-) George Scholarinse (Gennadins (1405-1468)

Bizans'ın tanınmış bir teologudur. Bu da S. Thomas hayranıdır. Floransa Konseyine katılmış, birliği savunmuştur. Daha sonra, bu da İstanbul'a dönmüştür. Fatih Sultan Mehmet ile dostâne münasebetler kurmuş ve Fatih'in emri ile, ortodoks inancını izah eden bir yazı yazmıştır.

15 A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, Remzi K. 1970, s. 29 (Not: 1), 156

Buraya kadar İstanbul'dan ayrılan belli başlı bizanslı âlimleri ve fikirlerini görmüş olduk. Kolayca anlaşılacağı gibi bu araştırmadan şu hususlar açıkça ortaya çıkmıştır.

a) Bunların hepsi de İstanbul'un fethinden en az 15 sene önce İstanbul'dan veya ülkeden ayrılmışlar ve son ikisi hariç diğerleri geri dönmemişlerdir. Yani Fatih kimseyi kovmamıştır.

b) Bunların hiç birisi Rönesans'ı başlatacak çapta âlim ve filozof değildir. En büyükleri sayılan Pléthon bile devrinin çoğu gelişmelerinden haberdar değildir. En meşhurları bunlar olduğuna göre, diğerleri nasıldır? Tasavvur etmek hiç de zor olmasa gerektir.

c) Rönesans denen ilim ve fikir hareketinin kökleri daha derinde olup bu âlimlerden asırlarca önce başlatılmıştı.

Demek ki Fatih'in İstanbul'u fethetmesi ile kaçırttığı veya kovduğu bir âlimler grubu yoktur. Önceki gidenler de Rönesans'ı başlatacak fikrî ve ilmî hamûleye sahip değildir. Zaten böyle bir ilim gücüne sahip olsalardı evvelâ ülkelerinde Rönesans'ı başlatırlar ve memleketlerini kurtarırlardı. Nihayet Rönesans bir kaç kişinin eseri olmadığı gibi, bir milletin, bir iki memleketin eseri de değildir.

Şu halde tarih kitaplarında yer alan "İstanbul'un Fethi ile İtalya'ya kaçan bizanslı âlimlerin Rönesans'ı başlatmaları" iddiası, mesnetsiz, mantıksız ve gülünç olup, tarihî, ilmî hakikatlara aykırıdır.

Yüzlerce âlim'in fizik, kimya, mekanik, astronomi, biyoloji, botanik, tıp ve eczacılığa ait binlerce eseri bir kaç asır boyunca tercüme etmeleriyle başlayan ve gelişen Rönesans'ı, cehâlet ve taassub diyarı olan Bizans'ın üç-beş âlimine mal etmek en azından gaflettir.

NELER GÖTÜRMÜŞLER?

Bizanslı ilim adamlarının Bizans'tan kaçırıp İtalya'ya götürdükleri ilmî ve fikrî bir muhtevaları da yoktur. Çoğu, devri kapanmış bazı görüşleri ile Rönesans'ı meydana getirmeleri mümkün değildir. Bu hususta "İtalyan felsefesi" ni yazmış olan Emile Namer şöyle demektedir.

"İstanbul'un düşmesinden önce, bazı grekler İtalya'ya Floransa Konsili sebebiyle gelmişlerdir: G. Pléthon gibi. "Rönesans Umanizmi, denen şeyin İtalya'ya girişini grek mültecilerine mal etmekten ibaret olan bir yanlış anlamadan sakınmak lâzımdır".

İtalya'ya sığınan bu mülteci bizanslılar neler götürmüşlerdir? Emile Namer bu soruya da şöyle cevap veriyor: "Onlar yeni temayüller getirmemişlerdir, üstelik düşünceleri de asla orijinal değildir."¹⁶

Sevim Tekeli'ye göre ise bu bizanslı âlimler beraberlerinde Platoncu bir kısım metinlerle dilbilgisi götürmüşlerdir. Yaptıkları tercümelemler de İtalya'dakilerin yaptıklarının yanında çok sönük kalmaktaydı.¹⁷

Burada bir noktaya daha işaret etmeliyiz. İtalya'ya göçen bu Bizanslı mültecilerin gelmesinden vatican kilisesi hiç hoşlanmamıştır. Çünkü bilhassa, din âlimlerinin itikatları Roma'nın azizlerinden gelen hurafelerle fazla karışmamıştır.¹⁸ Bu kısmi sâfiyet, Vatikanı rahatsız ediyordu.

NİÇİN GİTMİŞLERDİ?

Bizans ilim adamlarının İtalya'ya niçin gittiklerinin zahiri sebebini ortaya koyduk: Kardinaller meclisine katılmak, birliği kurmak, korumak.

Ama hakikî sebep nedir? S. Tekeli bu sebebi şöyle tesbit etmiş: "Onlar Batı'ya kilise işleriyle ilgilenmek, daha açık bir deyimle, Batı'nın Türklere karşı askerî yardımını sağlamak amacıyla gitmişlerdir. Ve şunu hiçbir zaman unutmamak gerekir ki, onların ilgileri Ümanistlik değil skolastik idi".¹⁹

Şu halde onlar İstanbul'un fethedileceğini, devletlerinin yıkılacağını anladıkları için çok önceden ülkelerini terk etmişler ve ekserisi geri dönmemiştir.

"Onların ilgileri umanistlik değil, skolastik" olunca, skolastik zihniyetteki insanların Rönesans'ı başlattıkları iddiası, akla ve mantığa elbette aykırı olur. Çünkü yukarıda ifade ettiğimiz gibi Rönesans, skolastik zihniyetin yıkılmasıyla kurulabilmiş ve bu da kolay olmamıştır.

Bu iddianın kitaplardan çıkarılması isabetli bir hareket olur. Dünyada her gün çeşit çeşit ilmi ilerlemeler olurken, batılılar kendi hatalı ve yanlış görüşlerini kitaplarında yarım asır önce değiştirmişken, biz hâlâ tarih kitaplarımızda; ilim adına, Batı adına, 19. asrın kırık dökük, kasıtlı, yanlış bilgilerini ilim diye çocuklarımıza okutuyoruz.

İlimden anladığımız bu mudur?

16 E. Namer, *La Philosophie Italienne*. Seghers, Paris, s. 17

17 Tekeli, a.g.e., s. 97

18 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi K., II. baskı. İst. 1969, s. 144

19 S. Tekeli, a.g.e., s. 97